

LITERATURA:

¹ Može se dobiti od pisca.

Mihailo F. PROTIĆ

Serbian Scientific Society for History of Health Culture, Beograd

ALEKSA ŠANTIĆ, POET, ON THE OPERATION TABLE IN HOSPITAL 1921.
A FRAGMENT FROM AN UNPUBLISHED STUDY

The Author are described in the present paper the life of Aleksa Šantić, poet, in the operation table in hospital 1921. The Author present a fragment from an unpublished study.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)

Original scientific paper
UDC 614.2"+"

Alfred NICK

Znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture
Hrvatske, Zagreb

ZDRAVSTVENE PRILIKE I ZDRAVSTVENE USTANOVE
U PODGORICI (TITOGRAU) PRIJE 50 GODINA*

S obzirom, da je od mog dolaska u Podgoricu (današnji Titograd) proteklo pola stoljeća, mislim da će biti interesantno prisjetiti se tadašnjeg zdravstvenog stanja stanovništva i najvažnijih problema zdravstvene službe u tom dijelu Crne Gore te sačuvati ta sjećanja za budućnost.

U godinama poslije Prvog svjetskog rata naglo raste značaj Podgorice u političkom, kulturnom i privrednom životu Crne Gore. U to doba padaju i početci njene *suvremene urbanizacije*, a uporedo s tim iskrsavaju komunalno-higijenski i opće-medicinski problemi, sa kojima se je uspješno konfrontirala zdravstvena služba koja se je tada počela brzo razvijati.

Podgorica je tada već bila najveći grad Crne Gore iako je bilo prošlo jedva pola stoljeća odkako je oslobođena od Turaka (1879). Ma da je glavnim gradom i administrativnim sjedištem Crne Gore ostalo Cetinje, Podgorica je od njega preuzela primat ne samo kao najživlji privredni centar, nego i kao sjedište niza važnih državnih i privrednih institucija, većeg broja škola i vojnih jedinica, a pogotovo kao grad, čije je stanovništvo i naročito omladina bilo daleko naprednije i revolucionarnije u političkom pogledu. I po broju stanovnika Podgorica je sa svojih 11 000 nadmašila Cetinje, koje nije imalo više od 8 000 žitelja.

Nagli priliv seoskog stanovništva, činovnika i poslovnih ljudi zahtijevao je živu građevnu djelatnost, te se je Podgorica brzo razvijala prema sjeveru. Riječicom Ribnicom grad je bio podijeljen na patrijarhalnu Staru Varoš i moderniju Novu Varoš. U Staroj Varoši uličice su bile krivudave i uske, a kuće — mahom prizemnice — većinom ograđene kamenim zidovima onako, kako je to bilo još za osmanlijske vladavine, ma da je znatan dio muslimanskog stanovništva bio odselio, a namjesto njega tu su se nastanili Crnogorci. Od javnih građevina u Staroj Varoši nalazio se je stari Kazneni zavod, koji je bio centralna kazniona za cijelu Crnu Goru. U blizini mosta preko Ribnice nalazila se je skromna rimokatolička crkva, a na samoj ivici Stare Varoši sagrađena je mala polazna stanica uskotračne željeznice Podgorica — Stari Bar.

* Saopšteno na 28. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslaviju u Herceg Novom 5-7. X 1978. god.

Nova Varoš od svog početka razvijala se je modernije. S obzirom na pogodnost ravničastog terena ulice su projektovane u ravnim, paralelnim, uzdužnim i poprečnim linijama sa nekoliko širih, prometnijih ulica i nekoliko trgova, od kojih je najznačajniji bio Kučki pazar. Tu, u Novoj Varoši, pored nekih značajnijih javnih građevina podignut je priličan broj jedno — pa i dvokatnih stambenih zgrada, ali velika većina kuća za stanovanje bile su primitivno građene prizemnice bez najosnovnijeg komfora, nastanjene mnogočlanim porodicama bez osnovnih navika stambene kulture kao i njihovim mnogobrojnim podstanarima. Tako su upravo ove stambene kuće postale leglom tuberkuloze, malarije i mnogih drugih bolesti, tada endemskih u tom gradu. Od značajnijih javnih građevina u Novoj Varoši se je nalazio vrhovni (kasacioni) sud, tzv. Veliki sud Crne Gore, zatim Financijska direkcija, Mjesna kontrola i logor pješadijskog puka; od školskih ustanova: velika osnovna škola (sa preko 1100 učenika), još veća gimnazija (sa oko 1350 đaka), trgovačka akademija i ženska stručna škola, a od privrednih ustanova: fabrika duhana, carinarnica, dvije banke, nekoliko boljih trgovina i vrlo lijep, za ono vrijeme moderan, hotel Imperial.

Klimatske prilike bile su još vrlo nepovoljne te je Podgorica upravo zbog njih bila uvrštena među krajeve, u kojima je činovnicima pripadao posebni dodatak na plaću (tzv. epidemiološki dodatak), dok su bili tu na dužnosti. Nekako u polovici treće decenije ovog stoljeća podgorička je općina pokušala zasaditi nešto slobodne površine u gradu. Uz obalu Morae, od Vezirovog mosta do ušća Ribnice i na „rivi“ uz Ribnicu nastala su tada dva parka, ali se je drveće tek bilo primilo i počelo tjerati prve zelene krošnje. Nešto stariji drvored na „rivi“ bio je jedino mjesto u gradu, gdje su mještani mogli naći sjene i osvježenja u inače vrlo vrelim ljetnim mjesecima. Zetska ravnica, koja se proteže od Stare Varoši do Skadarskog jezera, bila je sasvim pusta poput sibirske stepe, bez vegetacije, izuzev nekoliko malih gajeva oko pojedinih naselja (Mataguži, Plavnica i Tuzi). Isto tako bila je sasvim gola i bez šumskog pokrova uzvisina Gorica, koja danas sa svojom bujnom vegetacijom predstavlja značajnu klimatsku zaštitnu barijeru suvremenom Titogradu.

Usljed tako oskudne vegetacije u Podgorici su vladale ljeti nesnosne vrućine, a zimi snažni hladni vjetrovi („šjever“), koji su duvali sa Komova i Piperskih Stijena, a znali su trajati 3—5, a koji put i više od nedelju dana. God. 1928. bila je u tom pogledu osobito teška. Poslije izuzetno vrućeg i sušnog ljeta, kada je presušio velik broj bunareva u gradu i okolici, a na glavnom i najboljem bunaru na „rivi“ voda se dijelila stanovništvu strogo racionalno na litre, nastupila je dugotrajna, vrlo oštra zima. U toku te zime Podgorica je, zajedno s drugim predjelima unutrašnjosti Crne Gore, bila potpuno odsječena od svijeta. Skadarsko jezero se je zaledilo, a putevi preko Lovćena i Nikšića bili su prekinuti gotovo dva mjeseca.

God. 1928. grad je bio dobrim dijelom *elektrificiran*, ali bez *vodovoda i kanalizacije*. Za opskrbu stanovništva pitkom vodom služili su pojedini javni zdenci (najvažniji i najbolji bio je već spomenuti bunar na „rivi“) te mnogo manjih i higijenski nepouzdanih u nekim kućama u oba dijela grada. Pored obiju rijeka koje su protjecale kroz grad bunari su

bili leglo komaraca; pored anofelesa i manje masovnih kuleksa svojom masovnošću i nasrtljivošću isticali su se papatači, u Podgorici poznati pod imenom „nevidi“, jer su bili vrlo sitni i neobično brzo pokretni, a njihov ujed nesnosno svrbljiv i bolan. Glavni rezervoar malarije nalazio se je u zetskoj ravnici, naročito u priobalnom području Skadarskog jezera, dok se je u samoj Podgorici malarija javljala više sporadično. Zahvaljujući „nevidima“ bilo je svakog ljeta papatači groznice, a 1928—1929. god. vladala je i manja epidemija dengue, koja nam je importirana iz Grčke i Albanije. I ja sam odležao dvije nedjelje od ove vrlo neugodne, mada bezopasne groznice.

Insuficijentna opskrba vodom, nedostatak kanalizacije i vrlo primitivno snabdjevanje stanovništva prehrambenim artiklima bili su uzrokom bogate patologije, počam od avitaminoza i drugih deficitarnih oboljenja pa do niza zaraznih bolesti. Siromašni i nerodni planinski krajevi uz vrlo primitivnu agrotehniku nisu mogli osigurati neku kvalitetniju opskrbu *podgoričkog tržišta hranom*. Osim toga higijenski uvjeti na tržištu bili su sasvim slabi, a njihova zdravstvena kontrola takoreći nije ni postojala. Asortiman hrane ostao je na nivou vrlo primitivne i siromašne ishrane planinskih sela, iz kojih je ona stizala na tržište, a odakle je pritjecao i gro doseljenog stanovništva ovog relativno mladog grada. Hrana se pretežno pripremala na ognjištu, a glavni artikli bili su svježa ili sušena ovčatina (kaštradina), jedna vrsta kupusa (raštan), kukuruzni hljeb ili još češće samo kukuruzni žganci (kačamak) te luk i sol. Svježe povrće i voće, rižu, pšenično brašno, kavu i šećer trošile su samo imućne porodice ili doseljenici iz krajeva van Crne Gore, a nabavljali su se uz mnogo teškoća.

Alkoholizam bio je prilično raširen. Nije bilo toliko teških pijanica, nego se pila svakog dana pretežno jaka rakija. Pored nekoliko ugostiteljskih objekata (poznat je bio „baron-bar“ u samom centru grada kraj hotela Imperial) rakiju su ilegalno točili mnogi građani na klupi pred svojom kućom u svako doba dana, okupljajući tako uz čokan rakije mnoge ljude. Pored toga rakija se mnogo pila o praznicima, krsnim slavama, vjenčanjima, krštenju novorođene djece, o božiću i uskrsu, a naročito i o smrtnim slučajevima. Nije bio rjedak slučaj, da su se mještani vrlo slabog ekonomskog stanja povodom sahrane svojih ukućana zaduživali u iznosu cijele svoje godišnje plaće, pa i više, da bi — kako se smatralo — dostojno iskazali poštu svom pokojniku, a i da bi pred svijetom sakrili istinu o svom siromaštvu. Događalo se nerijetko da bi se i mala djeca po razlazu gostiju dokopala neispraznjenih čaša rakije, pa sam više puta morao hitno spašavati mališane teško otrovane alkoholom. Općenito, alkoholizam je tada predstavljao ozbiljan zdravstveni, socijalni, a i ekonomski problem u Podgorici.

Danas toliko akutni problem *traumatizama* prije 50 godina nije imao tako masovni karakter kao danas. Istina, po cestama koje su povezivale sve važnije gradove Crne Gore među sobom te sa Hercegovinom, Bokom i Crnogorskim Primorjem, postojao je već tada prilično živ automobilski saobraćaj, ali su vozači, osobito profesionalni šoferi, stekli izvanrednu rutinu u savlađivanju oštih i strmih okuka tako da je bilo pravo čudo s kolikom su sigurnošću upravljali volanom. Usljed toga saobraćajnih

udesu zapravo nije ni bilo. Kirurzi su ipak bili vrlo zaposleni, jer je opća kirurgija morala da rješava mnoge teške probleme kirurške kazuistike zbog udaljenosti drugih, većih medicinskih centara. Na sreću ovaj dio Crne Gore imao je dva odlična odjeljenja: jednim — na Cetinju — rukovodio je vrlo renomirani ruski kirurg dr Novikov, a drugim — u podgoričkoj bolnici — domaći sin dr Đorđe Radulović, francuski đak, koji je podigao i to odjeljenje na zavidnu visinu. Treba također imati u vidu, da je u to vrijeme bilo još mnogo kasnih posljedica ranjavanja iz Balkanskih i Prvog svjetskog rata, koje su zahtijevale naknadnu kiruršku intervenciju.

Pored klasične kirurške patologije bilo je tada još za Crnu Goru specifičnih slučajeva *krvne osvete*, ali ti su bili redovito predmet sudske obdukcije, jer su po pravilu završavali letalno. Meni osobno ostao je u sjećanju slučaj ubistva iz osвете, što ga je u neposrednoj blizini moje Školske poliklinike na obali Ribnice izvršio jedan Malisor (albansko katoličko pleme u kraju oko Skadarskog jezera) nad svojim nekadašnjim kriumčarskim kompanjom Crnogorcem, koji ga je prije nekoliko godina izdao vlastima za ucjenu. Pošto je Malisor odsjedio svoju kaznu u podgoričkom kaznenom zavodu, upotrijebio je svu vještinu i lukavost da se ponovno sastane sa svojim izdajicom. Nakon toga bogato ga je nadario i pozvao na ručak i večeru, a zatim već podosta pijanog usred noći zaskočio s leđa i usmrtio rasparavši mu nožem trbuh i svu utrobu, a onda nestao preko granice.

Danas se je u Crnoj Gori krvna osveta održala samo još u sjećanjima starih ljudi, a Crnogorci brane svoju čast i etičke principe drugim, manje krvavim sredstvima.

O *zdravstvenoj zaštiti školske omladine* u Podgorici pisao sam opširno u referatu što sam ga održao u Budvi 1974. god.¹ na XXIV sastanku Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije.

U ovako složenoj zdravstvenoj situaciji ukazuje se potreba značajnije modernizacije zdravstvene zaštite stanovništva. Realnu mogućnost za rješavanje ovog zadatka pružala je Štamparova organizacija socijalno-medicinskih ustanova.

Pored sreskog liječnika, općinskog liječnika, ambulante socijalno-zdravstvenog osiguranja radnika i školske poliklinike, Podgorica je dobila Dom narodnog zdravlja, koji je imao antituberkulozni dispanzer, antimalaričnu ambulantu i antivenerični dispanzer, te mikrobiološki laboratorij. Osim toga u gradu je još iz vremena samostalne kneževine Crne Gore postojala u šumarku „Kruševac” na desnoj obali Morače Bolnica knjaza Mirka sa internim, kirurškim odjeljenjem i stacionarom za porođaje.

S obzirom na mnogostranost svojih zadataka sve ove ustanove bile su oskudno popunjene zdravstvenim osobljem, što je otežavalo izvršenje zadataka. Tako je bolnica u Kruševcu imala samo dva liječnika, internistu dr Vuka Jovanovića i kirurga dr Đorđa Radulovića, te nekoliko priučeničkih bolničara i jednu babcu (primalju). — Domom zdravlja upravljao je sreski liječnik dr Jakov Stanojević, a poslije njegove smrti dr Vlado Piletić, koji je ujedno vodio Antituberkulozni dispanzer. Dermatove-

nerolog dr Lujo Fuk (Fouque) bio je ujedno zadužen radom antimalarične stanice i terenskim radom na suzbijanju malarije. Cio Dom narodnog zdravlja imao je samo jednu školovanu medicinsku sestru i ujedno laboranticu Danicu Janković. — U Školskoj poliklinici u čiju su nadležnost spadale sve škole Podgorice, Danilova Grada i Zetske ravnice, radio je samo jedan liječnik, autor ovog rada, sa jednom jedinom školovanom medicinskom sestrom Danicom Božin.

Općinski liječnik dr Makarov radio je i u ambulanti socijalno-zdravstvenog osiguranja, koju je tek par godina kasnije (1930) preuzeo dr Ibro Koristović. — Zubarsku službu obavljao je i za osiguranike privatni zubni liječnik Risto Kuslev.

Vojnim sanitetom Pješadijskog puka rukovodio je sanitetski kapetan dr Lavinski, a u trupnoj ambulanti radio je mladi ljekar sanitetski poručnik dr Vulkan.

U gradu je živio još, stari, već umirovljeni, dr Mitar Radulović, ruski đak i nekadanji dvorski liječnik kralja Nikole, opće poštovan od mlađih kolega i naroda.

U Podgorici su 1928. god. postojale dvije *apoteke*, obe vrlo dobro opremljene i uzorno vođene. Jedna na „rivi” bila je vlasništvo Dubrovčanina mr pharm. Uroša Marića, uz kojega je radio njegov stari asistent, nedovršeni student farmacije Drobac. Druga apoteka, na Kučkom pazaru, pripadala je domaćem sinu, mr pharm. Jovi Vojvodiću, a u njoj je pored vlasnika radila kao apotekarski saradnik mr pharm. Jelisava Kollmann-Nick, rodom iz Koprivnice u Podravini. — Kasnije 1929. godine Podgorica je dobila i treću apoteku mr pharm. Raičkovića.

Prema tome Podgorica je 1928. god. imala 10 liječnika, i to 3 specijalista, 6 liječnika opće medicine i 1 zubara (bez fakultetske spreme), zatim 2 apotekara-vlasnika, 1 magistra farmacije apotekarskog saradnika, 1 apotekarskog asistenta, te 1 primalju i 2 školovane medicinske sestre, ukupno 17 kvalificiranih zdravstvenih radnika. S obzirom na broj stanovnika same Podgorice i područja, koje je gravitiralo prema njenoj zdravstvenoj službi, a posebno zbog vrlo intenzivne socijalno-medicinske aktivnosti nekih zdravstvenih ustanova, ovaj je broj zdravstvenih radnika bio vrlo skroman te je zahtijevao njihovo maksimalno angažovanje, čime je ipak postignuta za ono vrijeme zadovoljavajuća zdravstvena zaštita stanovništva i vidljivo opadanje endemske patologije.

Tako je Podgorica prije 50 godina spadala među naše u zdravstvenom pogledu bolje opskrbljene provincijske gradove predratne Jugoslavije.

LITERATURA:

¹ Nick A., *Zdravstvena zaštita školske omladine u Podgorici*. Zbornik radova, XXIV naučni sastanak Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Budva, 1974.

Alfred NICK

Wissenschaftliche Gesellschaft für die Geschichte der Gesundheitskultur Croatiens,
ZagrebGESUNDHEITSUMSTAENDE UND SANITAETSANSTALTEN IN PODGORICA
(TITOGRAĐ) VOR 50 JAHREN

Die jetzige Hauptstadt von Crna Gora Titograd, vormals Podgorica, wurde im Jahre 1879 von der Turkenherrschaft befreit und an das Mutterland Crna Gora angegliedert. Infolge der geographischen Umstaende hat sich das kleine Staedtdchen viel rascher entwickelt als die damalige Hauptstadt Cetinje, erreichte Ende der zwanziger Jahre 11 000 Einwohner und war bereits Sitz mehrerer Behoerden, Schulen und wirtschaftlicher Vorrichtungen.

Das sehr schroffe Klima, mangelhafte Wasserversorgung, groesstenteils primitive Wohnungen und allgemein noch unzureichende Lebensbedingungen (Verpflegung, Kanalisation, Kommunalhygiaene) latten die Verbreitung mehrerer endemischer Krankheiten (Malaria, Papatacci und Dengue-Fieber sosie Tuberkulose) zur Folge. Mit all diesen Umstaenden musste das Gesundheitswesen der Stadt fertig werden.

Der Autor, der selbst zu jener Zeit in Podgorica als Schularzt taetig war, beschreibt eingehends die Organisation der Gesundheitsanstalten (ein Krankenhaus, Dyspansere fuer Bekaempfung von Tuberkulose, Malaria und venerischer Krankheiten und Labor, ferner eine Schulpolyklinik, Bezirksarzt, Gemeindearzt und Krankenkassenambulanz) mit insgesamt 10 Aerzten, 3 diplomirten Pharmazeuten, 1 Hebamme und 2 Nurcy's sowie 1 Apothekerassistenten, insgesamt 17 qualifizierte Fachpersonen. Diese — fuer die heutigen Begriffe aeusserst unzureihende Kraefte haben madals eine riesige Arbeit mit sehr gutem Erfolg bewaeltigt und dem Gesundheitszustand der Bevoelkerung Podgorica's und deren Umgebung (vom Skadar's See bis Danilovgrad) auf ein bemerkenswertes Niveau gehoben.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)

Original scientific paper
UDC 614.9+614.253/355.72''1941''

Danilo LABUDOVIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd

VETERINARSKA I SANITETSKA SLUŽBA U TRINAESTOJULSKOM
USTANKU U CRNOJ GORI NA SLOBODNOJ TERITORIJI BERANSKOG
SREZA (JULI—SEPTEMBAR) 1941. GODINE*

Posle sloma i kapitulacije Jugoslovenske vojske, u Berane (Ivan-grad) su ušle, iz pravca Bijelog Polja, nemačke okupatorske trupe (delovi Osme tenkovske divizije Druge nemačke armije). Ove jedinice su ušle u skoro pust grad, jer se stanovništvo, bojeći se represalija, povuklo u obližnja sela izvan grada. Okupator je zatekao sve magacine prazne u gradu i kasarnama, ali nemačke jedinice tom prilikom nikog nisu dirale. Posle odmora od 2—3 dana one su se povukle u pravcu Andrijevice, a zamenile su ih italijanske oružane snage, pošto je Crna Gora, pri podeli Jugoslavije od strane sila „Osovine Rim—Berlin“, pripala Italijanima, kao okupatoru, pa i bivši srez beranski.

U Beranama se smeštio jedan bataljon (sa štabom) 93 puka italijanske divizije „Mesina“, karabinjeri i finansi, a izvan grada, postojale su posade u selima Lubnice, Brezava i Petnjica i u varošici Rožaje, kao bivšim opštinama sreza ili žandarmerijskim stanicama. Okupatorske snage brojale su oko 900 vojnika, oficira, karabinjera, finansa (i nešto bivših žandarma). Do ustanka, okupator je zadržao i sve institucije vlasti bivše Jugoslavije.¹

Stanje posle okupacije do Trinaestojulskog ustanka

Prvih dana i meseci okupacije, na teritoriji bivšeg sreza** i u gradu, okupator nije imao svojih pristalica.*** Većina je bila neprijateljski raspoložena, a u gradu stanovništvo jako uzdržano i nerado je primalo i pokoravalo se njihovim naređenjima (kod pozdrava zastavi pri podizanju i spuštanju, svi su napuštali ulice grada, a i kod ostalih naređenja, pa i u vezi predaje oružja, itd.). U znatnom broju stanovništvo je bilo

* Saopšteno na 23. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije u Herceg Novom 5—7. 1978. god.

** Deo sreza, opštine Petnjica i Rožaje, sa planinama Smiljevicom i Turjakom, pripojen je tzv. „Velikoj Albaniji“ — veštačkoj tvorevini fašističkih sila „Osovine Rim—Berlin“.

*** U ovom srezu Crnogorska federalistička stranka nije imala svojih pristalica. Građanske stranke i njihovi predstavnici, zbog svoje politike i slabog ugleda u narodu, nisu predstavljali značajan faktor i interes okupatora u prvim danima okupacije.